

ӘОЖ 81'1-027.21

Б.А. Атабай

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
E-mail: b_atabai@mail.ru

Түркі халықтарының XIX ғасырдағы қоғамдық-саяси өмірі мен тұрмысының энциклопедиясы

XIX ғасырда жарық көрген түркі тілдерінің салыстырмалы сөздігі көлемі жағынан өз заманындағы ең үлкен сөздіктердің бірі болып саналады. Бұл сөздік басқа түркі сөздіктеріне қарағанда құрамы мен құрылысы жағынан өзгеше түзілген еңбек. Түркі тілдерінің бұл салыстырмалы сөздігі тарихи-филологиялық мәліметтерге де өте бай. Сондықтан, өткен ғасырда бұл тек орысша-түрікше екі тілді сөздік қана емес, бұл осы тілдердің энциклопедиялық сөздігі де болып саналған. Сөздерге түсіндірме бергенде автор «Wrd und Sache» тәсілін қолданған, яғни аталған ұғымның немесе заттың мағынасын ашу үшін суреттей отырып түсініктеме береді. Түсіндірмелердің сәтті берілуінің арқасында сөздік түркі халықтарының барлығына ортақ қоғамдық-саяси өмірі мен тұрмысының энциклопедиясына айналды.

Бұл мақаланың мақсаты түркі тілдерінің салыстырмалы сөздігіндегі түркі халықтарының саяси өмірі мен тұрмысына қатысты сөздер түзілген сөздік мақалалардың энциклопедиялық сипатын ашу болып табылады.

Түйін сөздер: түркі тілдері, сөздік, сөзтізбе, сөздік мақала, салыстырмалы.

B.A. Atabay

Encyclopedia of social and political life and way of life of turkic people in XIX century

In this article we can find encyclopedic information about social and political lives and way of life of Turkic people in XIX century in the comparative L. Z. Budagov's dictionary of Turkic people.

Key words: turkic languages, dictionary, register, vocabulary entry, comparative analysis.

Б.А. Атабай

Энциклопедия общественно-политической жизни и быта тюркских народов XIX века

В статье рассматриваются энциклопедические сведения об общественно-политической жизни и быте тюркских народов XIX века в сравнительном словаре тюркских народов Л.З. Будагова.

Ключевые слова: тюркские языки, словарь, реестр, словарная статья, сравнительный анализ.

Түркітану ғылымында Махмуд Қашқаридың «Диуану луғатит туркінен» кейінгі ең құнды еңбек – «Түрік-татар тілдерінің салыстырмалы сөздігі (Сравнительный словарь турецко-татарских наречий, со включением употребительнейших слов арабских и персидских и с переводом на русский язык)». Бұл сөздік XIX ғасырдың екінші жартысында анығырақ айтатын болсақ, 1869 жылы I томы, 1871 жылы II томы

жарық көрген. I том 810 беттен тұрады, II томы 415 бет. Сөздік аз тиражбен шыққан – небары 1500 дана. Мәскеу қаласында Ғылым академиясының Азия халықтары шығыс әдебиеті институтында дайындалып, Санкт-Петербургте Императорлық Ғылым академиясының типографиясында басылған. Еңбек 16694 сөзтізбеден (словарные реестры) тұрады, бірінші томында – 11234, екінші томында – 5463.

Сөздік көлемі жағынан XIX ғасырдың ең үлкен сөздіктерінің біріне жатады, 25 200 лексема түзілген [1, 226-б.]. Бұл сөздік бүгінде сирек библиографиялық басылымдар қатарында. 1960 жылы Мәскеуде «Наука» баспасының шығыс әдебиеті бас редакциясы бұл еңбекті фотомеханикалық әдіспен бар болғаны 1500 данамен қайта басып шығарған. Қазір сөздіктің сол көшірмесі интернет жүйесінде pdf форматпен тіркелген [2].

Махмуд Қашқари XII ғасырда «Диуану лугатит туркті» арабтарға түркі тілдерінің қаншалықты қуатты екендігін дәлелдеу мақсатымен жазса, осы мақалаға арқау болып отырған «Түрік-татар тілдерінің салыстырмалы сөздігін» құрған Лазар Захарович Будагов өз еңбегін шығыс тілдерін оқып үйренуші шәкірттер мен әртүрлі дәрежедегі қызметкерлер мен аудармашыларға, сондай-ақ орыс мемлекетінің құрамындағы және онан тыс жерлерде қызмет ететін, сауда жасайтын әртүрлі кәсіп иелерінің қарым қатынасында қажетке жарау үшін дайындаған. Әрі түркі халықтарының көпшілігі ислам дінінде болғандықтан, мұсылман заңдары мен салт дәстүрлерін, қоғамдық өмірінің әртүрлі қырларымен таныстыруды мақсат еткен [3, 6-б.].

XIX ғасырда жарық көрген бұл сөздік тарих қойнауында қалып қоймаған, ешқашан маңызын жоймайтын ұлы еңбек. Академик А.Н. Кононовтан бастап, әр кезде түркі әлемінде тіл білімінің сан салалы мәселелерін ғылыми тұрғыдан қарастырған және қарастырып жүрген ғалымдар бұл сөздікті әрдайым дереккөзі етіп отырған, мысалы: Н.А. Баскаков [4], Э.В. Севортян [5], Ә. Құрышжанов [6, 7-б.], Р.Сыздықова [8], Ә. Нұрмағамбетов [9], Г. Благова [10], Б. Қалиев [11], Ш. Сарыбаев, Нақысбеков [12], А. Тасымов [13], А.Т. Гумерова [14], М.Т. Мамбетмуратова [15], О.Н. Галимова [16] т.б.

Бұл сөздік басқа түркі сөздіктеріне қарағанда құрамы мен құрылысы жағынан өзгеше түзілген еңбек. Мысалы, В.В. Радлов құрастырған «Түркі тілдерінің сөздігі» әр сөзге жеке сөзтізбе арналып, ол сөздің қай тілге тән екендігі белгіленіп отырған, сонысымен оқырманға қолдануға өте ыңғайлы, сөзтізбелерінің жинақылығы ізденушіге көп көмек береді. Мысалы, түркі тілдеріндегі **Ай** атауларының мағынасын ашу үшін В.В. Радлов бұл сөзді әр түркі тіліне жеке сөзтізбемен берген, мысалы:

У Алтайцевъ-bei den Altajann:

1) Чаған **ai** Декабрь-December, 2) кочкор **ai**, 3) пулап **ai**, 4) кандык **ai**, 5) кук **ai**, 6) кічкінак

үзү **ai**, 7) jän үзү **ai**, 8) jaйдың **ai**, 9) ..., 10) ..., 11), 12) (Ескерту: қыс айларының атауында ай сөзі болмағандықтан жазбай отырмыз).

У шорцевъ-bei den Schoren:

1) чал **ai** половина Января – beginnt Milte Januar, 2) ажык **ai**, 3) корук **ai**, 4) тарлы **ai**, ... 5), 6) .. т.б.

У сагайцевъ -bei denSagajern:

Зимние месяцы – Wintermonate: 1) ...2) jаш **ai**, 3).... 4)...., 5)...., 6).... (Ескерту: қыс айларының атауында ай сөзі болмағандықтан жазбай отырмыз).

Әрі қарай саяндықтардың, чулым татарларының, барабиндықтардың, қазақтардың (сөздікте сол кездегі дәстүрмен киргиз деп берілді), қара қырғыздардың, құмандардың (сөздікте коман деп берілген), ұйғырлардың тіліндегі ай атаулары берілген [17, 7–8-б.].

Ал Будаговтың салыстырмалы сөздігі бұл жағынан күрделілеу. Сөздік мақаланы (словарная статья) ұялас тәсілімен топтастырған. Ұялас тәсілі, бір түбірден туындайтын сөздер бір ұяға жиналып, оның басында не сол түбір сөз, не сол түбірге жуық келетін сөз тұратын болады. Ол тәсілде бір түбірдегі сөздер бір ұяға топталып, ол ұялас топтың (одногнездки) басында етістік не есім сөз тұратын болады. Бұл тәсілді алғаш рет орыс лексикографы В.И. Даль өзінің «Ұлы орыс тілінің түсіндірме сөздігінде» қолданған [18, 8-б.].

Сөздік түркі тілдерін салыстыру мақсатында құрылғандықтан, Л. Будагов осы тәсілді қолданып, әрбір сөздік мақалада түркі тілдерінің нұсқаларымен беруге тырысқан мысалы, Ай сөзіне қатысты сөздік мақаланы қарастырайық. **Ай** сөзі түзілген сөзтізбеде (реестерде) барлық **Ай** сөзіне қатысты түркі сөздері жазылған: *тур.тат.* ай – луна, месяц. *ایلق* Айлық месячный, на месяц (плата, провизия и пр); месячное (у женщ), *اوج ایلق یول* Үч айлық йол, *дж.* *اوج ایچیلیق* Уч айчылык путь на три месяца. *Кир.* *ایچلق* (Айчылык) на месячное разстояние, въ продолженіи месяца. *каз.* айлап, (Айлап), (айлақлап) *ایلاقلاب*, *тур.* *ایدن ایه* помесечно, *каз.* (Ай қалқу) *ای قالقو*, *кир.* *ای توغان* (Ай туған) восхождение луны, *ای باتو* (ай бату) захождение луны. *ای توتولو* (ай тұтылу) *тур.* *طومه سی* (*тутмәси*) – затменіе луны, *ای یاروق تون* (*Ай йарик тун*) лунная ночь. *ای اونکان* (уткан ай) прошлый месяц, *بو* *ای* (бу ай) нынешний месяц. *ای کیلاسی* *ای* киләжик, киләси ай. *тур. ад.* *کلن* (*килин*). *Кир.* *ای توغو* (*Туатұғун ай*) будущий месяц. *Каз.* *ای کونی* (Айы куні) день родов. *ای یتمک*

Айы куни итмәк наступить день родовъ. *мещ.* *ای باغماز* (*ай багмаз*) подсолнечникъ (*раст*). *тур.* *ای یکی* (*Ийци ай*) новая луна, приращение луны [3, 171–172-б.].

Ай сөзіне арналған сөзтізбеде 60-тан астам лексема мен сөз тіркесі берілген, сөздіктің екі бетін алған. Сөздікте мұндай сөзтізбелер аз емес, кейде мұндай сөздік мақалалар бірнеше бетті құрайды.

Түркі тілдерінің бұл салыстырмалы сөздігі тарихи-филологиялық мәліметтерге де өте бай. Осындай қасиеті үшін өткен ғасырда көрнекті түркітанушы ғалым А.Н. Кононов бұл тек орысша-түрікше екі тілді сөздік қана емес, бұл осы тілдердің энциклопедиялық сөздігі де болып саналады деп баға берген [3, 1 том. 4-б.]. Сөздерге түсіндірме бергенде автор «Wrd und Sache» тәсілін қолданған, яғни аталған ұғымның немесе заттың мағынасын ашу үшін суреттей отырып түсініктеме береді. Түсіндірмелердің сәтті берілуінің арқасында сөздік түркі халықтарының барлығына ортақ қоғамдық саяси өмірі мен тұрмысының энциклопедиясына айналды.

Сөздікте XIX ғасырдың орта шенінде өмір сүрген түркі халықтарының саяси әлеуметтік өмірінен мәліметтер беретін сөздік мақалалар санында есеп жоқ. Сонымен қатар, Түркия мен Персия, Бұқар мен Хиуа хандығы тұсындағы тарихи титулатуралар, лауазымдар, шен, дәреже, мансап атауларын, тұрмыста қолданылатын бұйым атауларын, әртүрлі әдет ғұрыптар туралы ұғым атауларын егжей-тегжейлі түсініктемелермен береді [3, 263–265-б., 288-б., 309-б., 311-б., 315-б.].

Мұндай энциклопедиялық мәні бар сөздік мақалалардың бірі *бек*, *би* титулдарына арналған, бұл мысалдардың құндылығы сол, түркі тілдерінің көпшілігіне тән, ортақ мағынада болуында. Мысалы:

Тур. *بيک*, *بك* (*тур.бей*), *ад.бегъ*, *каз.* *بی*, *кир. бій*, *алт.ний*, князь, вельможа, дворянинъ, господинъ. *بيکيم*, *بيم*, (*Бим*, *биким*) *дж.* *بيکاج*, *бикәш*, *бикеш*, *بيکچ*, *бике*, *بيکه*, *бика* *بيکا* княгиня, княжна, ханская жена или дочь, госпожа, сударыня. *бейлік*, *биглик* *بيکک*, *بيکک* а) княжество; губернаторство; б) *тур.* (*въ прежнее время*) пошла сь овецъ, одна сь десяти, въ последствии вообще подать сь домашнего скота, исключая лошадей; ныне *бейлик* значить: казна, фискъ, государственное имущество = *بيکک*, *مالی*, *биглик* итмәк *بيکک* *اتمک* *بيکک* малы [3, 263-б.].

Главные *Бейлеръ* – *беивъ* Турции суть: Румелийский, Анатолийский и Сирийский. Во вре-

мя Тимура *бейлеръ бей* было высшее военное звание-главнокомандующий. ныне в Турции *бей* въ своем племени, не более как ага въ своем округе; а самые старшие в свою очередь составляют подъ властью правителя области, въ которой племена кочуютъ, но пользуются исключительными правами и управляютъ другими беями, как *мусселими агами*. Племена туркменов и курдовъ, управляемые беями, называются *бейлик*, как например Хожда хисарский, Маденский и другие. В настоящее время титул бея в Турции дается губернаторам областей, сыновьям пашей, всем иностранным посланникам, переводчикам и лицам скольконибудь значительным: Илчи бей, таржуман бей. [3, 264-б.].

Қырым татарларының тілінде *бек* сөзі мен *мырза* сөзі атадан балаға мұрамен жететін атақ деп түсіндірілген: «Въ Крыму званія бековъ и мурзь были наследственныя; мурзами (*ميرزا*) назвались все лица высшаго дворян, сословія, а беками-представители известнейшихъ дворянскихъ домовъ; титуломъ бека пользовался всегда старшій въ роде» [3, 264-б.].

Қазақтардағы *би* сөзінің мағынасын былай түсіндірген: «У киргизовъ, когда у них существовал еще свой сеймъ (*жұрт* *جورت*), званіе *бія* давалось народом, за личные качества и доверіе къ лицу, но утверждалось ханомъ, какъ властью исполнительною. *Би*, какъ главные чиновники, разбирая дела словесно, постановляли решение, и потому слово это приняло значеніе: мудраго, находчивого, и бейлык -значило опытность въ решении судебныхъ дель, распоряженіе, власть [3, 264–265-б.].

Хиуа хандығында *бій* сөзінің қолданылу ерекшелігіне назар аударайық: «Въ Хиве бій, въ мирное время управляютъ вверенными имъ городами и округами, и по приказанію Кушъ-беги, собираютъ подать; въ военное же время соответствуютъ бывшимъ у насъ *тысяцкимъ*» [3, 265-б.].

Алтайлардың тілінде бұл сөз *нийи* деп аталады және шенеунік, лауазым иесі деп көрсетілген [3, 265-б.].

Сөздіктегі тағы бір ерекше назар аударуға тұратын дерек ретінде нумизматикалық мәліметтерді атауға болады, Түркияда, Қырымда, Әзірбайжанда, Персияда, Моңғолияда және Венгрияда соғылған монеталардың аттары мен сипаттары, құндық өлшемдеріне энциклопедиялық тұрғыда аса құнды талдаулар жасалған [3, 319–320-б., 322-б., 427-б., 473-б., 492-б.,

663-б.]. Солардың арасынан түркі халықтарына тән талдауларға назар аударайық:

Ад. پول Пул (*греч.* polis, *а.* فلول) 1) копейка, леньги (в Персии, в настоящее время существует одна только монета в копейку – پول), *хив.* – قارا پول қара пул) название мелкой медной монеты, коихъ в تئگه (теңге) считается отъ 35 до 50; она в окружности менее нашей полушки, и в три раза толще = 3 денежкам [3, 322-б.].

Кр. جال (жал) 1) мелкая крымская монета, стоившая 10 коп. 2) кир. = (йал) يال [3, 427-б.].

Тур. (чарха) چرخى мелкая монета, чеканившаяся во время султана Махмуда II-го, стоившая 100 парь по курсу = 12,5 коп. сер. [3, 473-б.].

Ташкент пен Түркістанда және Кавказда өндірілген қолөнер бұйымдары, маталар мен терілердің дайындалу технологиялары, атаулары мен сипаттары және құндары туралы деректердің де энциклопедиялық маңызы зор. Мысалы, азербайжан тілінде бурдук деп аталатын ыдыс түрін былай түсіндірген: *ад.* بوردق бурдюк (вывороченная кожа быковъ и козловъ, намазываемая снутри дегтемъ, шитая в разрезы; в них сохраняют жидкость, и в частности вино в Закавказском крае... [3, 1-том 275-б.].

Түркістанда кеңінен танымал мата түрі برى باشا *Пари паша* былай сипатталған: название синей, полосатой бумажной материи, с шерстяными и шелковыми нитками (в Туркестане идет на халаты и продается отъ 25-40 к. аршинъ; другие названия бумажных материй: бикасаб, адырь, дуруи, бенарьяс [3, 1-том 316-б.].

Ташкентте тоқылып сатылған шаги (қазақ тілінде шәйі деп те аталады) матасының түрі мен құны былай сипатталған: شاهى (шаһи) название матери вроде канауса, одноцветного или стрельчатого (ткется в Ташкенте и продается отъ 15 до 40 коп. арш. – شاهى اييك ارغق – родъ атласа по той же цене) [3, 1-том 663-б.].

Ауылшаруашылығы өнімдері, әсіресе дәнді дақылдарға қатысты да маңызды мағлұматтар берген, егін салу және орақ уақыты, тіпті олардың түсімі қандай екеніне дейін түсіндірген. Мысалы Хиуалықтар өсіретін жуған атты өсімдікті былай сипаттайды: *хив.* جوغان или جوغارى, جوغارى, جوغارى растеніе похожее на кукурузу, (растетъ толстыми колосьями и даетъ зерно круглое, белаго цвета, поменьше горошины; а иногда и вь кормъ лошадей, а иногда и вь пищу бедныхъ людей; стволь имеетъ более сажени высоты, толщины около дюйма; вообще сужить питательнымъ кормомъ для скота. На танапъ выходитъ посева отъ 5-10 фунт.семянъ, соби-

раютъ сь танапа до 100 пудъ и более, стеблей отъ 250-400 пудъ; сеется вь Мае и Июле. Это =holcus sorghum... [3, 1-том 445-б.].

Тура осы атаулар جوغان или جوغارى, جوغارى бухаралықтардың тілінде бар екені және тура сол мағынада екені келесі бетте көрсетілген [3, 1-том 446-б.].

Л. Будаговтың егжей-тегжейлі түсіндірген тағы бір дақылы жоңышқа. Бұл сөзді хиуалықтар жиуншқа بيونشقه немесе иурунча يورونجه, кир., جونورچه жиинше, жунурчка лечуха, люцерна (трава сеянная, употребляемая вместо сена; ее жнутъ серпами, такъ какъ кость вь Хиве не имеется; она растетъ вь колено вышиною и очень густо; посеянная разъ, вх следующие годы сама отрастетъ и бываетъ годна для корма скота летъ пять и более сряду. На танапъ вычеваютъ от 6-10 фун. Жнутъ отъ 3-6 разъ вь лето и собираютъ сь танапа вь лето до 500 пуд. Бұл дақылды әдетте Таш ауыз, Ғазават, Зей төңірегін мекендеген түрікмендер егетінін жазған [3, 1-том 450-б.].

Сөздіктің энциклопедиялық сипатын ашатын сөздік мақалалардың арасында түркі халықтарының салмақ, уақыт өлшемдеріне қатысты да қызықты мәліметтер табуға болады, түркілердің уақыт өлшемін қалай белгілегені туралы үш мәлімет бар, оның екеуі ертерек, ілкі замандағы өлшем болса, біреуі кейінірек уақытқа қатысты. XV-XVI ғасырлардан хабар беретін Бабырнамеден мынадай сөйлем берілген: қауын пышығы еді қауын пісетін кез еді ایدی بییشیغی قاون-это было время поспевастья дынь, Тут пышығы да دا بییشیغی توت во время поспевастья шелковиць [36 1-том 259-б.] Уақыт өлшеміне қатысты қазақ тіліндегі атаулар да назар аударуға тұрарлық, қазақ тіліндегі ұйқы сөзі XIX ғасырда түнгі уақыт өлшемін білдіруге қолданылған екен: توننک бір жұқысы (ұйқысы)- один сонъ ночи (киргизы ночное время определяют сномъ, повторяемымъ три раза, напримеръ: когда оставляют лошаь на привязи и ложась спать думаютъ проснуться чрезъ 1,5 или 2 часа, чтобы отпустить ее на кормъ, то говорятъ Түннің бір жұқысы(ұйқысы) توننک بر جوغوسى, если нужно встать чрезъ 3-4 часа, то говорится توننک ايکى جوغوسى түннің екі жұқысы (ұйқысы) два сна ночи, если же черезъ три сна нужно встать, то – تاغها اويات – тағға бір жұқы қалғанда оят разбуди, когда до расвета останется одинъ сонъ [3, 1-том 446-б.].

Сөздікте түркі тілдес халықтар өмірінің әр қырынан мәліметтер беретін мұндай сөздік ма-

қалалардың көлемі бірде көлемді мақала болып келсе, кейбіреулері бір екі сөйлемнен тұратын, бірақ мағыналық ауқымы кең тиянақты түсініктемелер. Мұндай мәліметтердің қазіргі жаһандану заманында әр түркі тілі үшін маңызы зор деп айтқымыз келеді. Әр түркі ғалы-

мы өз тіліне, тарихына, мәдениеті мен этнографиясына қатысты негізгі дереккөзін түркі тілдерінің салыстырмалы сөздігінен тауып, тіл тазалығына, тарихи шындыққа қажетті материалдарды зерделуіне мүмкіндік алатынына шүба жоқ.

Әдебиеттер

- 1 Юсупова А.Ш. «Сравнительный словарь турецко-татарских наречий...» Л.Будагова// Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2012. – № 5. – С. 223-226.
- 2 Rutracker.org.
- 3 Будагов Л.З. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий со включением употребительных арабских и персидских слов и с их переводом на русский язык: в 2-х т. – СПб.: Тип. АН, 1869. Т. 1. 810 с.; – СПб.: Тип. АН, 1871. – Т. 2. – 415 с.
- 4 Баскаков Н.А. Река Каяла в «Слове» и река Сюурлий в русских летописях // В кн.: «Слово о полку Игореве» и его время. – М., Наука, 1985. – С. 241-248.
- 5 Севортян Э.В., Левитская Л.С. Этимологический словарь тюркских языков. – М., 1989.
- 6 Курьшжанов А. Жүз жасаған кітап // Қазақ әдебиеті. – 1963, 4 октябрь – № 39.
- 7 Курьшжанов А. Исследование по лексике тюркско-арабского словаря.
- 8 Сыздықова Р. Қазақ лексикографиясының дамуындағы орыс ғалымдары мен авторларының қызметі. ҚазССР ҒА хабарлары. Тіл және әдебиет сериясы. 1975. – №1.
- 9 Нұрмағамбетов Ә. Бес жүз бес сөз. – Алматы, 1994.
- 10 Благова Г.Ф. Лазарь Будагов – лексикограф-энциклопедист // Советская тюркология. 1985. – № 6. – С. 42-56.
- 11 Калиев Б. Қазақ тіліндегі өсімдік атаулары. – Алматы, 1988.
- 12 Сарыбаев Ш.,Накысбеков.Қазақ тілінің аймақтық лексикасы. – Алматы, 1985.
- 13 Тасымов А. Туған тілдің бір бұтағы. – Алматы, 1995.
- 14 Гумерова А.Т. Арабизмы в философской лексике татарского языка // Филология и литературоведение. 2012. – № 5.
- 15 Мамбетмуратова М.Т. Из истории каракалпакской лексикографии// Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. – Вып. 63. – С. 100–103. – 2012. – № 5 (259).
- 16 Галимова О.Н.Однозначность и многозначность как показатели терминосистемы //Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2013. – №5. (23): в 2-х ч. – Ч. I. – С. 41-44.
- 17 Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. Т-1.//www.knigafund.ru
- 18 Бабкин А.М. Толковый словарь В.И.Даля. Толковый словарь живого великорусского языка. 1 том. – М., 1970.

References

- 1 Yusupova A.Sh. «Srvnitelnyy slovar turecko-tatarskih narechiyy ...» L.Budagova// Filologicheskie nauky. Voprosy teorii i praktiki. – Tambov: Gramota, 2012. – № 5. – S. 223-226.
- 2 Rutracker.org.
- 3 Budagov L.Z. Srvnitelnyy slovar turecko-tatarskih narechiyy so vklucheniem upotrebitelneishih slov arabskih i persidskih i s perevodom na russkiy yazyk: v 2-h t. – SPb.: Tip. AN, 1869. – T. 1. – 810 s.; – SPb.: Tip. AN, 1869. – T. 2. – 415.
- 4 Baskakov N.A.Reka Kayala v «Slove» i reka Siurliy b russkih letopisyah // V kn.: «Slovo o polku Yigoreve» I ego vremya. – M., Nauka, 1985. – S. 241-248.
- 5 Sevortyan E.V., Levitskaya L.S. Yetimologicheskii slovar tiurkskih narodov. – M., 1989.
- 6 Kurishzhanov A. Zhuz zhasagan kitap. // Qazaq adebieti. – 1963,4 oktyabrya – № 39.
- 7 Kurishzhanov A. Yissledovanie po leksike-tiurksko-arabskogo.
- 8 Sizdiqova H. Qazaq lexilografiasinin damuindagi oris galimdari men avtorlarinin qizmeti. Qaz SSR GA habarlari.Til zhane adeviet seriesi. 1975. – №1.
- 9 Nurmagambetov A.Bes zhuz bes soz. – Almaty, 1994.
- 10 Blagova G.F. Lazar Budagov –lexikograf-enciklopedist// Sovetskaya tiurkologia. 1985. – № 6. – S. 42-56.
- 11 Ofliev B. Qazaq tilindegi osimdik ataulari. – Almaty, 1988.
- 12 Saribaev Sh., Naqisbekov. Qazaq tilinin aymaqtq lexikasi. – Almaty, 1985.
- 13 Tasimov A. Tugan tildin bir butagi. – Almaty, 1995.
- 14 Gumerova A.T. Arabizmi v filisofskoy lexike tatarskogo yazika // Filologia i literaturavedenie. 2012. – № 5.
- 15 Mambetmuratova M.T Uiz istorii karakalpakskoy lexikografii// Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. Filolgia. isskustvovedenie. – Vip. 63. – S. 100–103. – 2012. – № 5 (259).
- 16 Galimova O.N.Odnoznachnost i mnoznachnost kak pokazateli terminosistemi // Filologicheskie nauky. Voprosy teorii i praktiki. – Tambov: Gramota, 2013. – №5. (23): v 2-h ch. I. – С. 41-44.
- 17 Radlov V.V. Oppit slovarya turkskih narechii. T-1.//www.knigafund.ru
- 18 Babkin A.M. Tolkoviy slovar V.Y. Dalya. Tolkoviy slovar zhivogo velikoruskogo yazika. I tom. – M., 1970.